УДК 803.0 – 559.1

СВОЄРІДНІСТЬ ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОГО ПОЛЯ ТЕМПОРАЛЬНОСТІ В НІМЕЦЬКІЙ МОВІ З ПОГЛЯДУ КОГНІТИВНОЇ ЛІНГВІСТИКИ

Фунтова Ю.С., здобувач

Запорізький державний університет

Сучасна лінгвістика дозволяє будувати теоретичні конструкти, що відбивають існуюче в нашій мовній свідомості членування основних категорій об'єктивної дійсності, серед яких, безсумнівно, однією з найважливіших є категорія часу. Такими конструктами є функціонально-семантичні поля (ФСП) та системи значень. ФСП відображає тією чи іншою мірою устрій світу, а складові його системи значень – структуру нашого пізнання. «ФСП темпоральності – це насамперед національно-детермінована іпостась відповідної понятійної категорії» [1,90].

Темпоральність – це семантична категорія, що відображає сприйняття й осмислення людиною часу позначуваних ситуацій і їхніх елементів стосовно моменту мовлення того, хто говорить. Водночас «темпоральність – це ФСП, яке базується на цій семантичній категорії, що охоплює угрупування граматичних, морфологічних, лексичних і синтаксичних, а також комбінованих (лексико-граматичних, граматико-контексуальних та ін.) засобів німецької мови, які використовуються для вираження різних варіантів цієї семантичної категорії» [2,9].

Для ФСП обов'язковим бачиться центр (хоча можлива і поліцентричність), часто граматикалізований у загальному значенні, тобто ФСП характеризується граматикалізованим центром і периферійною частиною.

«В основу протиставлень центр - периферія покладений той факт, що домінантою поля вважають конституент: а) найбільш спеціалізований для вираження даного значення, б) який відображає його найбільш однозначно, в) який систематично використовується» [3,19].

ФСП трактується багатьма лінгвістами як двостороння (змістовно-формальна) єдність, утворена граматичними одиницями і категоріями разом із взаємодіючими з ними різнорівневими засобами, об'єднаними на семантико-функціональній основі. Що ж стоїть у мовній дійсності за уявленням про ФСП? Цей тип мовних єдностей відбиває реальні явища, що відносяться не тільки до власне мови, до мовлення, але і до найскладніших процесів розумово-мовленєвої діяльності. Зміст, який потрібно передати тому, хто говорить, включає певні віхи – семантичні категорії та їхні комплекси. «Кожна така мовна категорія пов'язана з певною системою взаємодіючих мовних засобів, які знаходяться в розпорядженні того, хто говорить. Це те джерело, з якого він вибирає засоби, що найбільш відповідають задуманому змісту. Отже, ФСП можна розглядати як один із найважливіших факторів, які беруть участь у формуванні вислову» [4,498].

Підставою для розгляду ФСП темпоральності є відбиток часових відношень об'єктивної дійсності у свідомості людей у вигляді певних семантичних категорій. У мовній свідомості і значенні тих, хто говорить, існує потенційна здатність висловити той або інший варіант цієї категорії певними мовними засобами. Той, хто говорить, здійснює вибір тих засобів, що найбільшою мірою відповідають не тільки загальній змістовній, але також і емоційно-експресивній спрямованості вислову. «Коло мовних засобів, наявних у розпорядженні мовців для відображення певної семантичної категорії, - це і є підстава поняття ФСП у мовному і мовленєвому відношенні» [4,499].

Отже, ФСП – це насамперед когнітивно-понятійні поля, оскільки в їхню основу покладені логіко-семантичні інваріанти. Саме тому, при розгляді категорії часу з когнітивної точки зору особливу увагу варто приділити структурі ФСП темпоральності і засобам відображення часових відношень.

Характеризуючи структуру ФСП часу, слід зазначити, що багато лінгвістів останнім часом вказують на його поліцентричність стосовно великого кола явищ, які синтезують у собі різнорідні прояви темпоральних відношень. «ФСП часу складається з мікрополей-сегментів, що відповідають часовим характеристикам. У кожному з них існує своя домінанта, мовний засіб, основною функцією якого є вираження саме цього значення»[1,89]. Структуру ФСП часу можна представити таким чином:

Мікрополе «минуле/теперішнє/майбутнє».

Мікрополе «одночасність/різночасність».

Мікрополе «тривалість часу».

Загальним значенням для усіх елементів такого мовного угрупування є вираження темпоральності, тобто лінгвістичного змісту категорії часу. Для вираження цих відношень у німецькій мові є спеціальні засоби:

Граматичний час:

а) морфологічний час – категорія дієслівного часу, б) синтаксичний час – категорія часу речення.

Лексико-синтаксичний час – категорія іменної темпоральності.

Лексичний час – слова, у тлумачення яких входить компонент часу: темпоральні прислівники, іменники, прикметники тощо.

У кожного з мікрополей ФСП темпоральності є властивий тільки йому розподіл певних засобів усередині кожного сегмента.

Мікрополе «минуле/теперішнє/майбутнє» є найширше представлене в німецькій мові. Зіставляючи усі засоби вираження часових відношень цього мікрополя, ми бачимо, що кожне з них має своє призначення у мові. Дієслівні часові форми дають загальну часову орієнтацію дієслівної дії та відносять його до сфери теперішнього, минулого, майбутнього. До лексичних засобів належать прислівники, іменники і прикметники. Прислівники уточнюють часову орієнтацію іноді в дещо загальному вигляді своєї займенникової природи, іноді більш конкретно.

Найбільша точність часової орієнтації досягається за допомогою груп іменника. Тільки вони можуть передати точний вимір часу і дату. Прикметники зі значенням часу передають часову ознаку предметів.

Здійснюючи розріз цього мікрополя по горизонталі, можна виділити три мікросистеми теперішнього, майбутнього і минулого часу. У центрі кожної мікросистеми знаходиться граматична форма часу індикативу у своєму основному значенні: презенс, претерітум, футурум. Навколо них розташовуються часові форми індикативу у своїх другорядних значеннях (футуральний, історичний презенс та ін.) і неособові форми дієслова. До кожної мікросистеми прикріплені прислівники часу, що є як би представниками цього поля: типу jetzt, damals, bald. Усі інші засоби вираження часу не розподіляються по мікросистемах - минулий/теперішній/майбутній час, а функціонують у всіх трьох полях.

Здійснюючи розріл цього мікрополя по вертикалі, ми спостерігаємо багаторівневість.

Усі засоби вираження часової локалізації даного мікрополя можна розташувати так: ядро – часові форми дієслова, морфологічні засоби.

Периферія – прислівники, іменники, прикметники та їх сполучення з прийменниками: лексичні засоби, що сприяють локалізації і конкретизації дій у часовому континіумі.

У мові всі ці засоби взаємодіють, уточнюючи і доповнюючи один одного. В німецькій мові велике навантаження по диференціації часового значення виконують граматичні засоби, а лексичні мають лише допоміжну функцію.

Порівняно з мікрополем «минуле/теперішнє/майбутнє» мікрополе «одночасності/різночасності» не настільки широко подане в німецькій мові. Часові форми і сполучники, що утворюють ядро цього мікрополя, кооперують у сфері одночасності/різночасності. Перші здатні лише на загальні вказівки одночасності/різночасності дій. Сполучники уточнюють одночасність як тривалу, одно- або багатократну, а при різночасності уточнюють послідовність дій, інтервал між ними. Однак без узгодження з часовими формами сполучники функціонувати не можуть. При зіткненні тих або інших часто виявляються сильнішими часові форми, але деякі сполучники з чітким значенням можуть сприяти нейтралізації часових форм, тому що беруть на себе вираження часових відношень (сполучники різночасності).

Прислівники, що уточнюють відношення одно- і різночасності малорізноманітні і їх система не особливо розвинута на периферії цього мікрополя.

Іменники та їх конструкції зі сполучниками сприяють економії вираження і збільшення міскісті речень при передачі одночасності/різночасності, відкриваючи можливості для введення нових членів речення і навіть цілого речення.

Стосовно двох попередніх мікрополей мікрополе «тривалість часу» більш вузько представлене в німецькій мові. Категорія адвербіальної темпоральності, іменники і прикметники зі сполучниками та без, що уточнюють тривалість дії разом із синтаксичними засобами – сполучниками складних речень, головними семами яких є «одночасність/різночасність», утворюють своєрідне ядро мікрополя

«тривалість часу». Причому сполучники можуть вказувати не тільки на характер часового інтервалу між діями, але і на межі дії.

Серед усіх засобів, що виражають тривалість часу, за численністю в ядрі мікрополя «тривалість часу» насамперед виділяються прислівники; прикметники ж належать більше до периферії цього мікрополя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Панков Ф.И. Структура ФСП времени. //Материалы научной конференции. Категоризация мира: пространство и время. – М.: МГУ, 1997. – С.89 – 92.
2. Бондарко А.В. Теория функциональной грамматики. – Л.: Наука, 1990. – 262с.
3. Бондарко А.В. Грамматические значения и смысл. – Л.: Наука, 1971. – 113с.
4. Бондарко А.В. О грамматике функционально-семантического поля. //Известия Академии наук СССР. Серия литературы и языка.- 1984.- №6.- С.495-510.